

વડની વડવાઇએ વનપરીને ઝૂલાવતો પ્રદેશ - વલસાડ જિલ્લો વલસાડ જિલ્લાની સામાજિક, ભૌગોલિક અને સાંસ્કૃતિક વિરાસત:

વલસાડ જિલ્લો વલસાડ, ધરમપુર, કપરાડા, પારડી અને ઉમરગામ તાલુકાઓનો બનેલો છે. કુદરત આ જિલ્લા પર ચારે હાથે વરસતી હોય તેવું એનું ભૌગોલિક સ્થાન છે.

ધૂધવતા અરબી સમુદ્રમાં પગ બોળીને બેઠો હોય કે સહ્યાદ્રિ પર્વતમાળાની ટેકરીઓના ઓશીકે આડો પડ્યો હોય, લીલાછમ્મ લિબાસમાં આકાશમાંથી પણ ઓળખાય તેવો સોહામણો પ્રદેશ એટલે વલસાડ જિલ્લો.

વિશ્વપ્રવાસી આગંતુક પંખીઓથી, વિશાળ પટવાળી નદીઓથી ગુંજતો; લીલીછમ્મ વાડીઓ અને ચીકુ, કેરી વગેરે ફળોથી મધમધતો; વન અને નગર સંસ્કૃતિના સમાંતર પ્રવાહે ગતિશીલ આ જિલ્લાને વિજ્ઞાન અને અધ્યાત્મના સંગમતીર્થ બનવાનું પણ સદ્ભાગ્ય સાંપડ્યું છે. સંસ્કૃતિઓના સુભગ સમન્વયેથી ખરેખર કવિશ્રી ઉશનસૂના “ધન્ય ધરા વલસાડી” શબ્દોથી નવાજવાને લાયક બન્યો છે.

સમયપટની પડખે નીરખીએ તો કેવાં કેવાં ભવ્ય પાત્રો અહીં જાણે કે હમણાં જ વિચર્યા હોય તેમ દેખાય છે !

“ઊંચા ટેકરા, નીચી ખાડી, અફૂણું ગામ તે ઉમ્મરસાડી!” આવા એ ઉમરસાડી ગામની ભીખીબાઇ (વજીનીજી) તથા તેમના પતિ મોનજી રૂદર, સ્વામી આનંદની કલમથી ‘ધરતીની આરતી’ પુસ્તકમાં, પોતીકી તાકાત અને તેજથી અમર થઇ ગયાં છે. આ ધન્ય ધરા ભાગ્યશાળી છે કે સાચા અર્થમાં ક્રાન્તિકારી કહેવાય તેવું જાજરમાન જોડું આ જિલ્લાને મળ્યું હતું. ગુણવંતરાય આચાર્યની સાહસકથા ‘સક્કરબાર’નો નાયક અમુલખ દેસાઇ પણ અહીંની ધીંગી ધરાના ધાવણનો તેજસ્વી સિતારો છે.

આ ધરતીએ ઇતિહાસને કેટકેટલીવાર કરવટ બદલતો જોયો છે. ઇતિહાસને પાને અધિકૃત થોડું ઘણું નોંધાયું હશે અને ઘણું અણપ્રીછ્યું રહ્યું હોય એવું આ ધરા પાસે ભૌગોલિક રાજકીય, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, ધાર્મિક, આર્થિક આયામોનું સમૃદ્ધ ભાથું છે. કોઇ પણ પ્રદેશનો પિંડ ફકત તેમાં રહેતા માણસોથી નહીં પણ સમગ્ર વાતાવરણ અને પરિવેશથી ઘડાતો હોય છે. વલસાડ પ્રદેશનો પિંડ તેના નદી, નાળાં, સમુદ્ર, સરોવર, કુવા, વાવ, ફળ,

ફૂલ વૃક્ષો, પંખી, પ્રાણીસૃષ્ટિ (flora & fauna)થી જીવંત રહ્યો છે, સાચે સાચ સજીવ રહ્યો છે.

વલસાડ જિલ્લા પર પ્રકૃતિ મન મૂકીને વરસી છે અને દરેક ચોમાસામાં હજુ આજે પણ વલસાડ પર વરસાદ પણ મન મૂકીને વરસે છે એ જિલ્લાનું સૌભાગ્ય છે. પૌરાણિક માન્યતા અનુસાર આ ધરા પરશુરામના આશીર્વાદથી અલંકૃત છે. એવી લોકવાયકા છે કે, વનવાસ દરમિયાન રામ, લક્ષ્મણ તથા સીતાજી અહીંથી વિચર્યા હતાં. હનુમાનજી અને સુગ્રીવના પ્રથમ મિલનનું સ્થાન પણ આ જિલ્લામાં છે. સુવર્ણમૃગ દર્શન ઘટના પણ અહીંના મૃગમાળ ગામે બનેલી જ્યાં રામે મૃગરૂપી મારીયને તાન નદી પાસે માર્યો હતો.

ભારતના પ્રાચીન ૧૮ મુખ્ય પર્વતોમાંથી સહ્યાદ્રિ પર્વતમાળા, પુરાણોમાં જેનો ઉલ્લેખ દંડકવન/દંડકારણ્ય તરીકે છે, તે પર્વતમાળામાંથી ઔરંગા, ખરેરા, પાર, માન, તાન, નાર, કોલક, દમણગંગા જેવી વહેતી નદીઓ જિલ્લાના હૃદયને તાજગી બક્ષતી ધમનીઓ જેવી છે. આ નદીઓ અરબી સમુદ્રને મળે છે. વિવિધ ઋતુઓના નિખારમાં આ જિલ્લાની આબોહવા ખુશનુમા રહે છે. અહીં લગભગ સમઘાત હવામાનની હાજરી હોય છે. એના લીધે પ્રજા પણ સમમાં જીવે છે, પ્રજાના જીવનમાં સમતા છે. આત્યંતિકતાનો અભાવ છે. પ્રજા પર ભૂગોળના ભરપૂર આશીર્વાદ છે. એક બાજુ પશ્ચિમે પરદેશ સાથે વેપારી સંબંધો જોડી આપતો અરબી સમુદ્ર, તો પૂર્વે ડાંગ, ઉત્તરે નવસારી અને દક્ષિણે મહારાષ્ટ્ર તથા દાદરા નગર હવેલીના પ્રદેશો છે, જે બધા લીલાંછમ વિસ્તારો છે. એ રીતે દક્ષિણ ગુજરાતનો લીલીનાઘેર પ્રદેશ વલસાડ જિલ્લો છે. મુંબઇના સાંનિધ્યથી વલસાડને વેપાર ઉદ્યોગમાં ખૂબ મહેર થઇ છે. અત્યારે અતિ વિકસિત નેશનલ હાઇવે નં.૮ ને લીધે, રેલવેની જેમ, રોડથી પણ ત્રણેક કલાકમાં મુંબઇ પહોંચવું શક્ય છે. ભવિષ્યમાં જાપાનની મદદથી આકાર લેનાર મુંબઇ દિલ્હી ઔદ્યોગિક કોરીડોરમાં વલસાડનું ઔદ્યોગિક નસીબ વધુને વધુ ખૂલતું જશે.

વલસાડમાં નદીઓની હાજરીથી જમીન ફળદ્રુપ છે. સમુદ્રને સ્પર્શતી ખારપાટ જમીનને બાદ કરતાં, બાકીની જમીન, ખાસ તો વલસાડ અને પારડી તાલુકામાં કાળી જમીન છે. જે કપાસ, ડાંગર શેરડી જેવા પાકો માટે અનુકૂળ છે, તો આદિવાસી વિસ્તારો ધરમપુર તથા કપરાડા તાલુકા (એક સમયે અવિભાજિત ધરમપુર તાલુકો/બીજાં રાજ્યોના ઘણા જિલ્લા કરતાં પણ મોટો હતો !)માં ગોરાળુ જમીન છે. જ્યાં કોદરા, નાગલી, કાજુ, નારિયેળ, જાંબુ,

રાયણ, ચીકુ વગેરે ધાન્ય તથા ફળ પાકે છે, તથા મગ, તુવેર, વાલ જેવાં કઠોળ પણ મબલખ પાકે છે. વલસાડી હાફસને લીધે તો વલસાડ વિશ્વ વિખ્યાત છે. આ સિવાય પણ ભારતભરમાં કયાંય નહીં હોય એટલી વિવિધતાવાળી કેરીઓનો અહીં પાક થાય છે. હવે વલસાડી કેસર પણ જુનાગઢની કેસર જેવી વખણાય છે. ટૂંકમાં બારે મહિના ફળફળાદિની સોડમથી જિલ્લાની પોતીકી મહેક છે. વલસાડી સાગ પણ આખા ભારતમાં તેની ગુણવત્તાને લીધે પ્રખ્યાત છે. અંગ્રેજીમાં ટીમ્બર શબ્દના બે અર્થ થાય છે, બીજો અર્થ આંતરિક તાકાત એ રીતે પણ વલસાડની પ્રજાનું ટીમ્બર જાણીતું છે. વલસાડના પનોતા પુત્રો ભુલાભાઇ દેસાઇ તથા મોરારજી દેસાઇમાં આ વલસાડી ટીમ્બર પૂરેપૂરું ઉજાગર થયું હતું.

વલસાડ જિલ્લા પાસે ભવ્ય ઐતિહાસિક વારસો પણ છે. વલસાડના મૂળ/પ્રાચીન નામથી શરૂઆત કરીએ. વલસાડનું મૂળ નામ 'ન્યગ્રોધપુર' હતું. ન્યગ્રોધ એટલે વડ. શરૂઆતમાં વડસાળ હશે જે પાછળથી વલસાડ થયું. આજે પણ આ જિલ્લામાં સૈકાઓ જૂના ભવ્ય વડ હયાત છે. વેદ વ્યાસે વિષ્ણુ સહષામાં ઇશ્વરીય શક્તિધારી વૃક્ષોમાં ન્યગ્રોધ (ન્યગ્રોધ, ઉદુંબર, અશ્વત્થ)ને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. આ ઇશ્વરી શક્તિનો વિકાસ અને વિકાસના પરચા પારનેરા પર્વત, તીથલ (મૂળે તીર્થ સ્થળ)ના દરિયા કિનારે તથા બીજા કેટલાંય આંતરિક સ્થાનો (દા.ત. નંદિગ્રામ, બગવાડા) ખાતે મળે છે. આખા ગુજરાતમાં એકમાત્ર શારદામઠ વલસાડ ખાતે છે. જ્યાં ઠાકુર રામકૃષ્ણ અને મા શારદામણિની હાજરી અનુભવાય છે. કહેવાય છે કે વિશ્વામિત્ર ઋષિ પાર નદી પાર કરવા પારનેરા પર્વત પરના મહાકાલીની સાધના કરી, આશીર્વાદ મેળવી જળમાર્ગને પાર કરી ગયેલા, એટલે નદીનું નામ પાર થયું છે તથા તેના કિનારે આવેલ નગરનું નામ પણ પારડી છે. આજે બધા ધર્મોના સંપ્રદાયો તથા ફિરકાઓનું પોતપોતાની રીતે ગૌરવભર્યું સહઅસ્તિત્વ વલસાડ જિલ્લામાં છે. અહીંના અનુપમ પ્રજાકીય સુમેળ પાછળ ઇશ્વરીય શક્તિઓની પરમ કૃપા છે.

ગુજરાતનો પ્રામાણિક ઇતિહાસ મૌર્યકાળથી શરૂ થાય છે, ત્યારથી જ સમસ્ત તળ પ્રદેશ પર તે ઇતિહાસ ધારા પ્રવર્તે છે. ત્યાર બાદ અનુમૌર્ય કાળ, સત્રપકાળ, ગુપ્તકાળ, ચૈત્રકકાળ, નવસારીના ચાલુક્યો, રાષ્ટ્રકૂટ શાસન, અનુમૈત્રક કાળ, સોલંકીકાળ, નાંદિપુરના ચાલુક્યો, વાંસદાના ચાલુક્યો, મધ્યકાલીન દિલ્હીના સુલતાનના શાસન, પોર્ટુગીઝ શાસન, મુગલ શાસન, મરાઠી (પેશ્વાઇ) શાસન, બ્રિટીશ શાસન આઝાદી ચળવળના ક્રાન્તિ બીજની રોપણીનો સમય, ૧૮૫૭ ના બળવાના પ્રવાહ, ધરમપુર તથા વાંસદાનું રાજ્યશાસન,

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામોમાં જનપદની સામેલગીરી, બંગલંગ વગેરે પ્રવાહોની અસરો આ જિલ્લાના પ્રજાજીવન પર પડી છે. છેલ્લી સદીમાં ગુજરાતમાં જહાલપક્ષ અને હોમરુલ આંદોલનમાંનો પ્રભાવ, અસહકાર આંદોલન, સવિનય કાનૂન ભંગ, ધરાસણા તથા દાંડી મીઠા સત્યાગ્રહ, હરિપુરા કોંગ્રેસ અધિવેશન (મૂળે સુરત જિલ્લાનો વલસાડ જિલ્લો ભાગ હતો, અત્યારનો નવસારી જિલ્લો પણ વલસાડ જિલ્લાનો ભાગ હતો.) દાંડીયાત્રા, ધરાસણા સત્યાગ્રહ, ૧૯૪૨ નું હિન્દ છોડો આંદોલન વગેરે અહીંના વડીલવર્ગ માટે આજે પણ તરોતાજી ઘટનાઓ છે.

ઇતિહાસના પ્રવાહોની નોંધપાત્ર ઘટનાઓમાં પ્રજાકીય અસરની દૃષ્ટિએ અનુમૈત્રક તબક્કામાં જરથોસ્તીઓનું આગમન એ ખૂબ મોટી ઘટના છે. દૂધમાં સાકરની જેમ ભળી જવાની ભાવનાથી સવાઇ ગુજરાતી તથા આગળ વધી સવાઇ ભારતીય થવાનું ગૌરવ લેવાની લાયકાત આ કોમે બતાવી છે. અર્વાચીન ભારતનો વિજ્ઞાન, ઉદ્યોગ, લશ્કરી દૂરંદેશી વગેરેમાં આ પારસીકોમનો ખૂબ મોટો ફાળો છે. વિશ્વભરમાં ફેલાયેલા ઉચ્ચ પારસી સજ્જનો પાછળ લાગતી તેમની અવટંક (અટક) વલસાડ જિલ્લાનાં શહેરો/ગામોની યાદ અપાવે છે.

સામાજિક જીવનનું પોત તપાસતાં અહીં આદિવાસીઓની વિશાળતા ઉડીને આંખે વળગે છે. સાથે સમુદ્ર કિનારે વસતી માછીમાર સમાજની આગવી રીતેભાતો પણ નોંધનીય છે. ભારતના પ્રમુખ ધર્મો હિન્દુ, મુસ્લિમ, શીખ, ઇસાઇ, જૈન, જરથોસ્તી વગેરે પાળતા, પણ પોત પોતાના પંથ કે ફિરકાઓથી આગવી ઓળખ જાળવતા પ્રજા સમૂહોના સહઅસ્તિત્વ અને સહિષ્ણુતાથી સામાજિક પોત ઘટ્ટ છે. લગભગ આખા ગુજરાતની જ્ઞાતિઓ, પેટા જ્ઞાતિઓ તથા તેમનાં ગોળ એ બધાની હાજરી, બીજા જિલ્લાઓની જેમ અહીં યથાવત છે.

અનુસૂચિત જાતિ મહદ અંશે શહેરી વિસ્તારોમાં છે. વલસાડ જિલ્લાની ઉદારમત સંસ્કૃતિને લીધે તથા સતત વધતા જતા કેળવણી અને શહેરી પ્રવાહો સાથે સમત્વ સાધવાને લીધે જિલ્લામાં આભડછેટને બદલે આદરનું આગવું સ્થાન છે.

અનુસૂચિત જનજાતિની વિવિધ પેટા જાતિઓથી વલસાડ જિલ્લો ભર્યોભાદર્યો છે અને વલસાડની સંસદીય બેઠક તેમના માટે અનામત છે. આદિવાસીઓ વન અને ડુંગરાળ પ્રદેશમાં વસનારા છે અને હિન્દમાં આવી વસનારી અન્ય પ્રજાઓ (દા.ત. આર્યો કે બીજી આક્રમણ પછી આવી સ્થાયી થયેલ પ્રજાઓ)ના આગમન પૂર્વેથી આ લોકો અહીં વસે છે. ઘોડિયા ધરમપુર, વલસાડ તથા પારડી ; કોંકણા કપરાડા તથા ધરમપુર ; હળપતિ મોટા ભાગે વલસાડ તથા પારડી તાલુકામાં, તથા વારલી સમૂહ ઉમરગામ તાલુકામાં જોવા મળે છે. આદિમ જૂથના

કોળયા સમૂહો વલસાડ, ધરમપુર અને કપરાડા તાલુકાઓમાં છે. પ્રકૃતિ તથા તેનાં તત્વોનાં/પ્રાણીઓના આ લોકો પૂજક છે. રાનીપાડા, નંદરવો, ઘોડાદેવ, વાઘદેવ, બહા-ભરમ દેવ વગેરે તેમના દેવો છે, જ્યારે દેવી રાણી પાંઢરમાતા છે. અગાસી (મૂળે અઘનાશિની સંસ્કૃત નામ પરથી અપભ્રંશ) માતા છે. ગામદેવ, ડુંગરદેવ, સીમાડીયા દેવ પણ ખરા, ગુજરાતમાં વ્યાપક શીતળાદેવી પણ ખરાં. આદિવાસીઓમાં હાલ પણ ભૂતપ્રેત, મંત્ર-તંત્ર, ડાકણ વગેરેનો ભય ખરો. તેના લીધે ભગત ભૂવાનું મહત્ત્વ પણ ખરૂં. ધરમપુર તાલુકામાં કામળી જાતિના લોકો પણ કોંકણ પટ્ટીની જેમ વરુણ વરસાદને પણ દેવ તરીકે માન આપે છે. અહીંના આદિવાસી, ગુજરાતના પૂર્વાચલમાં વસતા આદિવાસીઓની જેમ સહજ કુદરતી જીવન જીવે છે. બધે અસરોમાં થોડો થોડો ફરક છે. અહીં રાજપૂત, ક્ષત્રિય અસરો સાથે કોંકણી તથા મરાઠી જીવન શૈલીની પણ અસર છે. એક સમયે ડુંગરાળ પ્રદેશમાં આદિવાસી પુરુષો લંગોટીભેર કેસ્ટ્રીઓ કાછડી મારેલ કપડાં અને કાંચળીમાં જીવતાં, પણ આજે શહેરીકરણની અસરને લીધે પુરુષો ઘોતી ઉપર પહેરણ કે પેન્ટ શર્ટ તથાસ્ત્રીઓ વ્યવસ્થિત કપડાંમાં સજ્જ થતી જાય છે.

માતૃપ્રધાન સમાજ વૈવાહિક સંબંધોમાં વધારે ખુલ્લો છે. જીવન શૈલી પણ બંધિયાર નથી. ખોરાક શાકાહારી તથા માંસાહારી બંને ચાલે. તહેવારોમાં ઉજળિયાતના તહેવારો દિવાળી, દિવાસો પણ ખરા. પણ હોળી આ લોકોનો મુખ્ય તહેવાર છે. તેમનાં 'ભવાડા નૃત્યો' તેમની વિશિષ્ટતા છે. સરળ પ્રકૃતિને લીધે આજીવન વેઠ પ્રથામાં પણ આ પ્રજા ફસાઇ છે.

ખાસ ઉલ્લેખનીય બાબત અહીંના વારલી આદિવાસી કલાકારોએ ઊભી કરેલી વિશિષ્ટ 'વારલી ચિત્રકારી' છે. દેશ પરદેશમાં બંગાળી 'અલ્પના'ની જેમ આંગણાની ભીંતો આ પ્રજા, ચોખાના લોટની પેસ્ટથી શણગારતી, આવાં વારલી ભીંત ચિત્રો હવે તો કાપડ પર ચીતરાઇ દેશ પરદેશમાં પ્રખ્યાત થયાં છે. પણ મૂળ વારલી પ્રજા આ કલાને વિસરતી જાય છે જેની જાળવણીની ખૂબજ જરૂરત છે. જ્યારે જિલ્લાની વાંસ હસ્તકલાનો પણ સારો વિકાસ થયો છે.

સાગર કિનારે વસતા માછીમારો મત્સ્ય ખેડૂતો તરીકે જાણીતા છે. નજીકના દરિયામાં નાનકડી હોડીઓ/હોડકાથી માછલીઓ પકડી, નજીકના બજારમાં વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી આ પ્રજા ખમીરવંતી છે. તેમજ યાંત્રિક બોટથી દૂર દરિયામાં સાગરખેડૂ મત્સ્યોદ્યોગ દ્વારા રોજી મેળવે છે. માછીમારી બોલી પર સુરતી લોકબોલીની છાંટ છે તો પણ સુરતી બોલીથી તે ઘણી રીતે જુદી પડે છે. સ્વતંત્ર બોલી ગણી શકાય તેમ છે, છતાં પણ સંસર્ગને લીધે કાઠિયાવાડી, મરાઠી, કોંકણીની આ બોલી પર અસર છે. પહેરવેશમાં તળ વિસ્તારમાં

પુરૂષો પોતડી/લૂંગી અને બંડી અનેસ્ત્રીઓ કછોર અને ઓઢણી પહેરે. પુરૂષો લગભગ ચોમાસા સિવાય બહાર રહેતા હોઈસ્ત્રીઓ વધુ આત્મનિર્ભર અને માનસિક રીતે મજબૂત છે. શ્રી પાંડુરંગ આઠવલેજીની સ્વાધ્યાય પ્રવૃત્તિ અંતર્ગત મત્સ્યગંધા યોજના અને યોગેશ્વર કૃષિ જેવી વિધાયક પ્રવૃત્તિના પ્રભાવથી જૂના કુરિવાજો તથા માન્યતાઓમાંથી સમાજ મુક્ત થતો જાય છે.

વિશેષ ઉલ્લેખનીય પારસી કોમની બધી રીતભાત પાશ્ચાત અસર હેઠળની તથા ઉચ્ચવર્ગને મળતી આવે છે. પહેલાં જમીનદારી તથા દારૂ તાડીના ધંધાને લીધે તથા ઉચ્ચ શિક્ષણને લીધે પ્રમાણમાં સમૃદ્ધ પ્રજા પણ આજુબાજુની બધી પ્રજાઓના પહેરવેશ પાઘડી, અલંકારો એ લોકોએ વખતો વખત અપનાવેલા. પણ ધાર્મિક સ્થળની મૂળભૂત ઓળખ આતશબહેરામ તથા દેવ તરીકે અગ્નિની પૂજા એમણે સાંગોપાંગ જાળવી રાખેલી છે. દરરોજ ઘરના આંગણે રંગોળી પૂરવી (ખાસ તો બીબાંથી), લગ્નની વિધિ હંમેશ માટે સાંજે જ કરવી વગેરે રિવાજો અકબંધ છે, એક જાનદાર અને રમૂજવૃત્તિવાળી કોમ મૃતપ્રાય થવાને આરે છે. હાલમાં પારસી કોમ પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવવા માટે જાગૃત બની છે અને કેટલાક નક્કર આયોજન વિચારાઈ રહ્યા છે.

વિચાર શ્રેણીમાં અત્યંત અર્વાચીન ખ્રિસ્તીઓ અહીંના લોક પ્રવાહમાં સમરસ થઈ ગયા છે. ટૂંકમાં આ બધાં જ્ઞાતિ તથા ધર્મોના પ્રજાસમૂહોના સહઅસ્તિત્વથી આખો જિલ્લો ભાતીગળ સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, ધાર્મિક, લોકજીવનથી એક રમણીય ગુલદસ્તા જેવો ભાસે છે.

જીવન શૈલી રહેણીકરણી તથા સામાજિક રીત રિવાજોમાં એક બીજાની અસરને લીધે બધું એકવિધ (મોનોટોનસ) બનતું અટકે છે અને બધે જ ભાતીગળતાની છાપ ઉપસે છે.

સમાજમાંસ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો, બાળકો, વિકલાંગો સંક્ષિપ્તમાં કહીઓ તો 'આશ્રિત' ની કક્ષામાં ગણાતાં પરિવારજનોનો દરજ્જો ભારતીય સંસ્કૃતિમાં હંમેશા પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ ભર્યો અપેક્ષિત રહ્યો છે. ખાસ કરીસ્ત્રીઓને ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માન સન્માન મળ્યું છે. વલસાડ જિલ્લામાંસ્ત્રીઓ વિશે એમના સ્વતંત્ર સ્વભાવ, વાચાળ અભિગમ, સ્વનિર્ભરતા અને સહજ વર્તનની હકારાત્મક અને ઊંચી કહેવાય તેવી છાપ ઊભી થાય છે. આદિવાસીસ્ત્રી મધ્યમ વર્ગી હિન્દુ માપદંડમાં ઘણી સ્વતંત્રતા મેળવે છે. ગરીબી, શ્રમ, સંશાધનોની પહોંચના માપદંડમાં મધ્યમ વર્ગીય અને ઉચ્ચ સ્તરીય તમામ કોમનીસ્ત્રીઓની પહોંચ આદિવાસી-શ્રમજીવી ગરીબ કરતાં વધારે છે. સંક્ષિપ્તમાં અરસપરસ એવી છાપ છે કે આ વિસ્તારનીસ્ત્રીઓ સરેરાશ સુખી છે, એમને ખાસ કોઈ સમસ્યા નથી.

પ્રવાસન સૌંદર્ય :

વલસાડ જિલ્લાના પ્રવાસ અને તીર્થ સ્થળો વિશે વાત માંડીએ તો કહેવું જોઈએ કે તીથલ-તીર્થભૂમિ છે. સાંઇબાબા, સ્વામીનારાયણ, મહાવીર સ્વામી, વિષ્ણુ ભગવાન, રણછોડરાય બધાં તીથલના દરિયા કિનારે હાજરાહજૂર છે. વલસાડ જિલ્લાને દરિયા કિનારાની અદ્ભુત ભેટ છે અને વળી દરિયાદાદા જેવો ધીરગંભીર- દરિયા દિલ છે. દીવાદાંડી પણ છે. પરિવાર સાથે નિરાંતે અહીં ફરી શકાય છે. જૈનોનું શાન્તિનિકેતન હવે તો ખાસ ધાર્મિક-સાંસ્કૃતિક- સાહિત્યિક-યૌગિક અને અધ્યાત્મ કેન્દ્ર બન્યું છે, તો સ્વામીનારાયણ મંદિર વિશિષ્ટ પ્રતિભા સાથે ધ્યાનાકર્ષક બને છે. અચલ વિહાર તીથલ ખાતે ભૂલાભાઇ દેસાઇના બંગલે ગાંધીજી રહેલા તો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ અહીં સાધના કરી હતી. પારડીનો પરમ આશ્રમ હાલમાં જ વિકસી રહ્યો છે. “જયજય ગરવી ગુજરાત” નામના કવિ નર્મદના વિખ્યાત ગીતમાં ઉલ્લેખ પામેલું કુંતેશ્વર મહાદેવનું મંદિર કુંતા ગામે છે. કુંતા માતાના નામ પરથી વિખ્યાત આ સ્થળ ધાર્મિક પૌરાણિક પ્રવાસ સ્થળ છે.

વલસાડની જુમ્મા મસ્જિદ, બાલેશ્વર- સતી મંદિર, સિદ્ધનાથ, તડકેશ્વર, કોટેશ્વર, પશુપતિનાથ, જ્યોતિ મિનાર, વિદ્યામૃતવર્ષિણી પાઠશાળા, બી.ડી.સી.એ. સ્ટેડિયમ, મોટા બજાર જૈન મંદિર, ઘડુચી તળાવ, દરગાહ, ગણપતિ મંદિર અને વિક્કલનાથનું મંદિર શ્રદ્ધાળુઓને, પર્યટકોને, ઐતહાસિક સ્થળોમાં રસ લેનારાને આકર્ષે છે. પૂર્વ વડાપ્રધાન મોરારજી દેસાઇનું જન્મ સ્થળ ભદેલીમાં હિંગળાજ માતાજીનું મંદિર અને તળાવ જોવાલાયક સ્થળોની હરોળમાં મહત્ત્વના છે. ભદેલી કોસંબાની વચ્ચે વેકરિયા હનુમાનનું પ્રાચીન મંદિર છે.

વલસાડથી છ કિલોમીટર દૂર પારનેરાનો ડુંગર ઐતિહાસિક-ધાર્મિક મહત્ત્વ સાથે ટ્રેકિંગનું મહત્ત્વ ધરાવે છે. ડુંગર પર જૂની વાવ અને માતાજી-હનુમાનજીના મંદિર છે. અહીં આસો સુદ આઠમના મેળાનું માહાત્મ્ય છે.

ધરાસણા મીઠા સત્યાગ્રહની દૃષ્ટિએ ધરાસણા સ્મૃતિ સ્મારકનું અદકેરું મહત્ત્વ છે. દાંડી પછી ‘ધરાસણાની ઘાડ’ નામનો પ્રસંગ હજી પણ લોકોને હૃદયસ્થ છે. આ સ્થળ પ્રજાના ખમીર, બહાદુરી, શહીદીનું પ્રતીક છે. આ સ્થળ આપણી રાષ્ટ્રભકિતનું મહત્ત્વનું સ્મારક છે તો મીઠાના અગરોથી પણ જિજ્ઞાસુઓનું ધ્યાન ખેંચે છે.

ધરમપુર શહેર, - ધરમપુર જ્યારે રામનગર રાજ્ય તરીકે જાણીતું હતું ત્યારનું મુખ્ય શહેર-મથક છે. એની સ્થાપના મેવાડના રાજા કે જેઓ ચિતોડના સીસોદીયા રાજાના વંશજ હતા તેમણે ઇ.સ.૧૨૬૨ માં કરી હતી. ઇ.સ.૧૩૬૦ માં રાણા ધરમશાહે એને ધરમપુર નામ આપ્યું. ધરમપુરના રાજવી અવશેષો હજી છે. છતાં કેટલીક ઇમારતો જૂનો કોટ-રાજમહેલ હવે નામશેષ છે. તો પણ રાધાકૃષ્ણ મંદિર, અગ્નિનારાયણ, લક્ષ્મીનારાયણ તથા કાળારામજીના મંદિર વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. રાધાકૃષ્ણ મંદિર પુરાતત્ત્વીય દૃષ્ટિએ આરક્ષિત જાહેર કરાયેલું છે. ધરમપુર પ્રવેશદ્વાર, લેડી વિલ્સન મ્યુઝિયમ, અવધૂતવાડી, મોહનગઢ-શ્રીમદ્ રાજયન્દ્ર આશ્રમ જોવા લાયક છે. જિલ્લા વિજ્ઞાન કેન્દ્ર ધરમપુર ખાતે છે તેનું ખાસ મહત્ત્વ છે. આ કેન્દ્ર વિવિધ પ્રવૃત્તિથી હંમેશા ધબકતું રહે છે એ તેની વિશિષ્ટતા છે. આદિવાસી વિસ્તારમાં એને અજાયબી કહેવી જોઈએ. તો પણ ધરમપુરનો ઐતહાસિક, સાંસ્કૃતિક, સાહિત્યિક અને સંગીત-કલાનો ઇતિહાસ જોતાં એ ઉચિત જ છે. અપ્રતિમ કુદરતી સૌંદર્યથી સભર ધરમપુર અને કપરાડા જેવા વિસ્તારો એના અપ્રદૂષિત પર્યાવરણના કારણે જ વધારે રોચક અને લોભામણાં બન્યાં છે.

ધરમપુરથી સાત કિ.મી.ના અંતરે બરુમાળ ખાતે શ્રી ભાવભાવેશ્વરનું ભવ્ય મંદિર છે. અન્ય દેવીદેવતા અને દ્વાદશ શિવલિંગ અહીંના અન્ય આકર્ષણ છે. વિશાળ પરિસર, ગૌશાળા અને આદિવાસી વિદ્યાર્થીઓ માટે અહીં શિક્ષણની વ્યવસ્થા છે. મંદિરની બાજુમાં નદીનું સૌંદર્ય મનમોહક છે.

શ્રીમદ્ રાજયન્દ્ર આશ્રમ એની સેવાકીય અને આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિઓ માટે મોહનગઢ ખાતે પ્રખ્યાત કેન્દ્ર બન્યું છે. અહીં વિવિધ વિષયોના જ્ઞાનપ્રસાર માટે શિબિરો થાય છે. યુવા શિબિરોમાં નારાયણ દેસાઈની ગાંધીકથાએ પ્રભાવક અસર ઊભી કરેલી, જ્યારે રાકેશભાઈની નિષ્ઠા અને સાધના પણ પ્રેરક પરિબળ છે.

ત્રણ બાજુ ટેકરીઓ અને ચોથી દિશામાં સમુદ્ર મનોહર દ્રશ્ય ખડું કરે છે. આ વર્ણન ધરમપુરથી ૨૭ કિ.મી.ના અંતરે ૨૩૦૦ ફૂટની ઉંચાઈએ પંગારબારી ગામ ખાતે આવેલ 'વિલ્સન હિલ'નું છે. આ સ્થળનો વિકાસ હવાખાવાના સ્થળ તરીકે કરવાનું સ્વપ્ન ધરમપુરના રાજવીનું હતું તેથી એમણે ટોચ સુધીનો રસ્તો પણ બંધાવ્યો હતો. હાલમાં ત્યાં છત્રી છે. ઇ.સ.૧૯૨૮ માં ગવર્નર વિલ્સને ધરમપુર રાજ્યની મુલાકાત વખતે એમની પ્રતિમા અને

ઉપર સરસ છત્ર સાથે આ સ્મૃતિસ્થળ ખુલ્લું મૂક્યું હતું. હવે પ્રતિમા લેડી વિલ્સન મ્યુઝિયમમાં છે. પ્રવાસન સ્થળ તરીકે આ સ્થળના વિકાસની વાત હવે વેગીલી બની ગઇ છે.

વિલ્સન હિલ જેટલું સૌંદર્ય ધરમપુરના જંગલમાં ઠેરઠેર પથરાયેલું છે. ચોમાસામાં એનું સ્વરૂપ ખીલી ઉઠે છે. નદીઓ મસ્તમોજીલી વહે છે. પ્રકૃતિ ચાહકો માટે એ સમય અને સ્થળ ખાસ આકર્ષક છે. ઇકો ટુરીઝમ અને મોન્સુન ટુર માટે એના વિકાસને મહત્ત્વ આપવામાં આવી રહ્યું છે.

વનૌષધી માટે કપરાડા તાલુકાના પાનસ ખાતે દેશનો સૌ પ્રથમ ઔષધીય ઉદ્યાન બનાવાયો છે. આવું જ પ્રાકૃતિક માહિતી સભર કેન્દ્ર અને વનરાજીથી શોભતા દાબખલ ગામે 'સહ્યાદ્રિ સૃષ્ટિ સેન્ટર' શરૂ કરાયું છે. દાબખલ ધરમપુર-નાસિક રોડ પર કપરાડાથી ૧૦ કિ.મી.ના અંતરે છે. પાનસમાં જ પૂ.પાંડુરંગ દાદા પ્રેરિત સ્વાધ્યાય પરિવાર દ્વારા ધૌમ્યવૃક્ષ મંદિર છે. આવું જ વૃક્ષ મંદિર વલસાડમાં ભગોદ ખાતે અગત્ય વૃક્ષ મંદિર છે. જેમાં વૃક્ષોનું જતન થાય છે.

કપરાડા તાલુકામાં વલસાડ નાસિક રાજ્ય ધોરીમાર્ગ પર પાનસ ગામના પાટિયાથી આશરે બાર કિ.મી. દૂર અરણાઇ ગામે ગરમ પાણીના કુંડ છે. અહીં શિવજી અને માતાજીનું મંદિર છે.

વલસાડ તાલુકાના ભૂતસર ગામે મહાલક્ષ્મી માતાજીનું હજારો વર્ષ જૂનું પ્રાચીન મંદિર છે. જે સ્વયં પ્રગટ થયાની લોકવાયકા છે. ચૈત્રી પૂનમે અહીં ભવ્ય મેળો ભરાય છે.

ધરમપુર વલસાડ રોડ પર વાંકલની બાજુમાં ફલધરા ગામે જલારામ મંદિર છે. અહીં દર્શનાર્થીઓ માટે રોજ અન્નક્ષેત્ર ચાલે છે. વિનામૂલ્યે દવાખાનું પણ ચાલે છે.

સાહિત્ય, અધ્યાત્મ, પર્યાવરણ અને સેવા પ્રવૃત્તિઓના સમન્વયનો સંગમ એટલે ઋષિ કવિ મનિષી પૂ.મકરન્દભાઇ દવે અને સાત પગલાં આકાશમાં જેવી નારી ચેતનાની દીવાદાંડી જેવી નવલકથાના સર્જક ઇશાકુન્દનિકાની આનંદ આશ્રમની પરિકલ્પનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા કાર્યરત કેન્દ્ર એટલે નંદિગ્રામ. મહાનગરથી તળપદા જનપદ સુધીની યાત્રા બાદ ધરમપુર વાંકલ રોડ પર વલસાડ તાલુકામાં 'નંદિગ્રામ' નામના સ્વપ્નનું સર્જન કરી એઓ બન્ને મિત્રો સાથે સ્થાયી થયાં. અહીં મકરન્દભાઇની સ્મૃતિમાં શાંતિમય-કલામય સમાધિ સ્થળ છે.

આઝાદી પછી ખેડ સત્યાગ્રહથી વિખ્યાત બનેલું પારડી ઐતિહાસિક સ્થળ છે. પારડીનું સાયું નામ કિલ્લા પારડી છે. જે સોળમી સદીમાં બનેલા કિલ્લાના કારણે પ્રખ્યાત છે. સૂરત

પર ચઢાઈ કરતાં પહેલાં શિવાજીએ અહીંના શિવમંદિરમાં પૂજા કરી હતી. દમણમાં પોર્ટુગીઝના અમલમાં પારડી મહત્ત્વનું લશ્કરી થાણું હતું. પારડી પંડિત સાતવળેકરજીના સ્વાધ્યાય મંડળ થકી પણ મહત્ત્વની ઓળખ ધરાવે છે. અહીંથી વેદ-સંદેશ સામયિકનું પ્રકાશન થાય છે. અહીં વિશાળ તળાવ છે.

પારડીના કુન્તા ગામે છત્રીસ વોટર રાઇડ્સ ધરાવતો વોટર વર્લ્ડ-વોટર પાર્ક છે. આ પાર્ક ડુંગરાળ-કુદરતી પરિવેશ સાથે ચીકુ-આંબાની વાડી ધરાવે છે જેણે પિકનિક માટે ખાસ યાહના મેળવી છે.

બગવાડા એના પ્રાચીન જૈન દેરાસરથી, નાનામોટાં વીસ મંદિરોમાં અલ્લશકિત થકી બનાવાયેલા સિધ્ધનાથના શિવમંદિર અને અર્જુનગઢ પરના મહાલક્ષ્મી મંદિરના કારણે ઐતિહાસિક-ધાર્મિક મહત્ત્વના પ્રવાસન સ્થળ તરીકે નોંધનીય છે. જૈન મંદિર પાલીતાણાની યાદ અપાવે છે.

ઘૌમ્ય ઋષિના નામ પરથી ઘૌમ્ય ગંગા અને એનું અપભ્રંશ 'દમણગંગા' નામાભિધાન થયું. અહીં લવાછામાં શિવજીનું મંદિર છે જે સ્વયંભૂ મનાય છે. મંદિર પરિસરમાં પીપળાના વૃક્ષ નીચે ઘસાયેલા શિલાલેખ પર ૧૩૧૦ કે ૧૩૧૭ જેવો આંકડો વંચાય છે. લવાછામાં હોળી ધૂળેટી પર ત્રિદિવસીય મેળો ભરાય છે. જેમાં ગુજરાત, સેલવાસ તેમજ દાદરાનગરહવેલીના લોકો મોટા પાયે ધૂમે છે. આ મંદિર એની પ્રાચીનતા સાથે પ્રાકૃતિક સૌંદર્યથી પણ સદાબહાર રહે છે.

દમણગંગા નદી પરનો મધુબન બંધ વલસાડથી ૫૫ કિ.મી. દૂર દાદરા નગરહવેલીને અડીને આવેલો છે. જૂન ૧૯૮૯ માં એ બંધાયો, સહ્યાદ્રિમાંથી નીકળતી નદીની લંબાઈ ૧૩૧ કિ.મી. છે. કુલસ્રાવ વિસ્તાર ૧૮૧૩ ચો.કિ.મી. છે. આ ડેમના પાણીનો લાભ ગુજરાત, દાદરા નગર હવેલી અને દમણને ખેતી તથા ઉદ્યોગ માટે મળે છે.

પારડી પાસે આવેલું પલસાણા (ગંગાજી) રામેશ્વર મહાદેવનું મંદિર અને કુદરતી પાણીના કુંડના કારણે વિખ્યાત છે. લોકવાયકા એવી છે કે શ્રીરામે તીર મારી અહીં પાણીનું ઝરણું ફોડયું હતું. અહીં શિવલિંગની પૂજા કરી હતી. અહીં શિવરાત્રીએ મોટો મેળો ભરાય છે. ગ્રામજનો અહીં પિતૃપૂજા પણ કરે છે.

ઉદવાડાના પારસી તીર્થસ્થળ અંગે આ પ્રકરણમાં ઉલ્લેખ આગળ કર્યો છે. ઉદવાડા દરિયા કિનારે આવેલું છે. નદીનું નામ પરીઆરી છે. રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગ નં.૮ અહીંથી આઠ

કિ.મી.ના અંતરે, જિલ્લાનું અંતર ૩૦ કિ.મી. અને તાલુકા મથકથી ૧૫ કિ.મી. દૂર છે. ૧૭૪૨ માં નવસારીથી આતશબહેરામ અહીં છુપી રીતે લાવ્યા બાદ સ્થાપના થઇ ત્યારથી આ સ્થળ પારસીઓનું પવિત્ર યાત્રાધામ છે. તેની સાથે આપણા માટે અલભ્ય 'હેરિટેજ' છે.

તે રીતે સંજાણ પારસીઓ માટે 'ગેટ વે ઓફ ઇન્ડિયા' કહી શકાય. અહીં પારસી અગિયારીના યોગાનમાં કીર્તિસ્તંભ પર જાદીરાણાએ પારસીઓના કરેલા સત્કારનો શિલાલેખ છે. સ્તંભ પર ધરોહરનું પ્રતીક છે. પુરાતત્ત્વીય સંશોધન દ્વારા સાબિત થયું છે કે સંજાણ 'સિલ્કરૂટ' પરનું અતિ મહત્ત્વનું બંદર હતું. ઉપરાંત અહીંનો 'ચાલતો આંબો' અજાયબી જેવો જ છે. સંજાણ જિલ્લા મથકથી ૫૬ કિ.મી. દૂર છે. અમદાવાદ મુંબઇ રેલવે લાઇન પર છે. નેશનલ હાઇવે નંબર આઠથી બાર કિ.મી.દૂર છે.

ઉમરગામ તાલુકો મહારાષ્ટ્રની સરહદ પર છે. ઉમરગામ વૃંદાવન સ્ટુડિયોના કારણે ખાસ પ્રખ્યાત છે. જ્યાં રામાયણ સિરિયલનું શૂટિંગ થયું હતું. ઉમરગામનો દરિયો શાંત, રમણીય છે. દીવાદાંડી પણ છે. નારગોલનો દરિયો પણ મોહક છે. ફાઇન આર્ટસ કોલેજ, નવસર્જન સ્કૂલ ખાતે આવેલી મહર્ષિ અરવિંદની સમાધિ પણ પ્રવાસીઓ માટે મહત્ત્વ ધરાવે છે.

ભીલાડ સ્ટેશનથી ૧૪ કિ.મી. દૂર ઉમરગામના કલગામ ખાતે ૫૦૦ વર્ષ જૂના રાયણના વૃક્ષના થડમાં હનુમાનજીની મૂર્તિ પ્રગટી જે રાયણીવાળા દાદા તરીકે પ્રખ્યાત છે. શ્રાવણ માસના ચોથા શનિવારે અહીં મેળો ભરાય છે.

ભીલાડથી ચાર કિ.મી. દૂર નંદિગામે સીમંધર સ્વામી જિન મંદિર છે. એમની ૮૧' ની ભવ્ય પ્રતિમા અહીં બિરાજમાન છે. અહીં ઉદ્યાન, ધર્મશાળા, ગૌશાળા, બાળ કીડાંગણ, ભોજનશાળા અને વિરામગૃહની સગવડ છે.

અહીં ધાર્મિક આસ્થાના સ્થાનકો, કુદરતી સ્થળો, દરિયા કિનારા, મ્યુઝિયમ, વનૌષધિ બગીચા, વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, આધ્યાત્મ કેન્દ્ર, ઐતિહાસિક સ્થળ, ફિલ્મીસ્તાન આવા અનેક પર્યટન સ્થળની ઝલક લીધી. પ્રવાસન ઉદ્યોગના વિકાસ માટે આ જિલ્લો પસંદગી પામ્યો છે. અહીં ઇકો ટુરીઝમ ટચ ધરાવતા કુડ-હેન્ડીક્રાફ્ટ-મેળા, ખાદી-વષા મેળા, આદિવાસી-ગુજરાતી અલંકાર આભૂષણોના પ્રદર્શન, આદિવાસી કલા કેન્દ્રની પ્રવૃત્તિઓ, સાહિત્ય-સંગીત-નૃત્યના વિશિષ્ટ કાર્યક્રમો, અદ્યતન નાટ્યગૃહો, ફિલ્મીસ્તાન સાથે તાલીમ કેન્દ્ર જેવી પ્રવૃત્તિઓ વિકસી છે. ઇકો ટુરીઝમમાં પક્ષીઓનું મહત્ત્વ ખાસ આ વિસ્તાર સંદર્ભે સમજવા જેવું છે. વલસાડ

જિલ્લામાં ૭૮ પ્રકારના પક્ષીઓ નોંધાયેલા છે. જેમાં વિવિધ બતકો, ઝાડચડ, બલેડા, બુલબુલ, નીલકંઠી, પાન્ડુશામા, દૂધરાજ, માખીમાર, નાચણ, લટોરા, રાજાલાલ, ભીમરાજ, વૈયું, કાબર, સુધરી, પીલકીયો, ભોંચકલી, અગીયા, ખેતરીયો, કુલ સુંઘણી, શક્કરખોરો, લાજના, લકકડખોદ, પોપટ, કોયલ, કલકલિયો, માલકોહા, ઘુવડ, વનચીબરી, સાપમાર, હરિયાળ, બાજ, દરિયાઈ અબલખ, સળીપુચ્છ ગારાખોદ, પાનકાંકણાસર, ટીટોડી, ધોંમડા ધોંમડી, કરકરા, ઢોંક, ડુબકી, ચકલી, કાગડા, સુરખાબ અને મોર-ઢેલ વગેરે છે.

આ પક્ષીઓ 'પ્રવાસી પરિવાર' જેવાં છે. એમનાં પ્રજનન સ્થળોનું વૈવિધ્ય દેશ પરદેશ છે. કાશ્મીર, એશિયા, યુરોપ, રશિયા, બલુચીસ્તાન, સાઇબીરીયા, ઇરાન, આફ્રિકા, ચીન, તિબેટ, તુર્કસ્તાન, હિમાલય, સમગ્ર રાજ્ય, સમગ્ર રાષ્ટ્ર અને સ્થાનિક સ્તર સુધી છે. 'બર્ડ વોચિંગ' માટેની શક્યતાઓ, નેચર કલબ દ્વારા શિક્ષણ અને આ પ્રવાસી પક્ષીઓના જીવનકવન દ્વારા માનવ સ્વભાવને દિશાસૂચન જેવા હકારાત્મક પગલાં લઈ વિકાસની આગવી પરિભાષા પ્રમાણી શકાય કે નહીં તે દિશામાં વિચારવું જોઈએ કે નહિં ? 'દરિયાઈ ઉદ્યાન' વિશેની શક્યતાઓ પણ આ પ્રદેશમાં તપાસવી જોઈએ. તેજ રીતે 'સર્પસૃષ્ટિ' વિશે પણ જાગૃતિ જરૂરી છે.

અત્યાર સુધી 'પછાત' રહેલો આ પ્રદેશ એની એ સ્થિતિને કારણે જ આરક્ષિત કે સુરક્ષિત રહ્યો છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. વાત 'વિકાસ'ની કરી શકાય, 'વિકાસ'ની સમજ અને અર્થ કેવો કરવામાં આવે છે તે મહત્ત્વનું છે. શહેરીકરણ અને ઔદ્યોગિકરણ દ્વારા વિકાસની જે મર્યાદાઓ ઉભરી આવે છે તેનાથી સુરક્ષા જાળવી, પોતાની આગવી વિવિધ સંસ્કૃતિની સુગંધને બરકરાર રાખી આ પ્રદેશ વિકસે તો સારું. આર્થિક વિકાસ તો બધાં ને ગમે જ પણ તેનું સ્વરૂપ માનવ, પ્રકૃતિ અને પર્યાવરણના સંબંધે સંવાદિત પ્રગટે તો તે આવકાર્ય, એવો પ્રયાસ ભેગાં મળી થઈ શકે ?

સમાપનમાં એટલું જ કે વલસાડી શું શું વખણાય? એવો પ્રશ્ન એક બહેને મને કર્યો ત્યારે અપાયેલો જવાબ આ રહ્યો : વિલ્સન હિલ, વલસાડી હાકુસ, વલસાડી હાઇકુ, વલસાડી ખાચણાં, વલસાડી દરિયો, વલસાડી ઘેરૈયા, વલસાડી વડ અને સાગ, વલસાડી ઉબાડિયું અને તમામથી વિશેષ 'વલસાડી વાત' વખણાય.

દેવર્ષિઓની ભૂમિ વલસાડ

ઊડતી નજરે

અ.નં	વિગત	આંકડાકીય માહિતી		
1.	જિલ્લાનું ભૌગોલિક સ્થાન	૨૦.૮૦ થી ૨૧.૯ ઉત્તર અક્ષાંશ. ૬૨.૩૯ થી ૭૩.૩૦ પૂર્વ રેખાંશ		
2.	કુલ ક્ષેત્રફળ	૨૯૪૭.૦૦ ચો.કિ.મી., ૨૯૪૪૧૨ હેક્ટર		
3.	આબોહવા	ગરમ, ભેજવાળી		
4.	જમીન	કાળી, ગોરાડુ, ડુંગરાળ		
5.	નદીઓ	દમણગંગા, ઔરંગા, પાર, કોલક		
6.	સમુદ્ર કિનારો	૬૩ કિ.મી.		
7.	પાક	ડાંગર, શેરડી, કેરી, ચીકુ, કેળ, કાજુ, બાગાયત પાકો.		
8.	કુલ તાલુકા	૬(વલસાડ, પારડી, ઉમરગામ, ધરમપુર, વાપી અને કપરાડા)		
9.	કુલ ગામો	૪૬૭		
10.	નગરપાલિકા	વલસાડ, વાપી. ધરમપુર, ઉમરગામ, પારડી.		
11.	વસતિ ૨૦૧૧	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ
	ગ્રામ્ય : -	૫૪૨૬૪૪	૫૨૭૫૩૩	૧૦૭૦૧૭૭
	શહેરી : -	૩૪૪૫૭૮	૨૯૦૯૨૩	૬૩૫૫૦૧
	કુલ	૮૮૭૨૨૨	૮૧૮૪૫૬	૧૭૦૫૬૭૮
12.	ઔદ્યોગિક વસાહતો	૫ (વાપી, પારડી, સરીગામ, ગુંદલાવ, ઉંમરગામ)		
13.	મીઠાના અગર	૧૧ (વલસાડ-૪, ઉંમરગામ -૭)		
14.	રેલવે માર્ગ	૭૫ કિ.મી.		
15.	રેલવે સ્ટેશન	૧૦		
16.	પ્રવાસી ગૃહ - પંચાયત	૩ (વલસાડ, ધરમપુર, ઉમરગામ)		
17.	સર્કિટ હાઉસ - રાજ્ય	૨ વલસાડ અને તીથલ		
18.	રેસ્ટહાઉસ - રાજ્ય	૫- વાપી, ઉમરગામ, ધરમપુર, કપરાડા, પારડી		

19.	યાત્રાના સ્થળો	પારનેરા ડુંગર, ઉદવાડાની પારસી અગિયારી, તડકેશ્વર મહાદેવ, સ્વામીનારાયણ મંદિર તથા સાંઇબાબાનું મંદિર તીથલ, બરુમાળનું શિવમંદિર, ફલધરાનું જલારામ મંદિર, સંજાણનો કીર્તિ સ્તંભ.
20.	પર્યટન સ્થળો	વિલ્સન હિલ, તીથલનો ગોલ્ડન બીચ, ઉમરગામનો વર્જિન બીચ, પાનસનું વનૌષધિ ઉદ્યાન, દાબખલનું સહ્યાદ્રિ સૃષ્ટિ કેન્દ્ર, ધરમપુરનું લેડી વિલ્સન મ્યુઝીયમ તથા સાયન્સ સેન્ટર, ઉમરગામનો વૃંદાવન સ્ટુડિયો, મધુબન ડેમ.નારગોલ બીચ
21.	જિલ્લાની રચના :	૧) તા.૧/૫/૧૯૬૦નાં રોજ ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના. ૨) તા.૧/૬/૧૯૬૪નાં રોજ સૂરત જિલ્લાનું વિભાજન થતાં વલસાડ જિલ્લો અસ્તિત્વમાં આવ્યો. ૩) તા.૨/૧૦/૧૯૯૭નાં રોજ વલસાડ જિલ્લાનું વિભાજન થતાં વલસાડ અને નવસારી એમ બે જિલ્લા અસ્તિત્વમાં આવ્યા. (૪) હાલમાં વલસાડ જિલ્લો છ તાલુકાઓનો બનેલો છે. વલસાડ, પારડી, ઉમરગામ, ધરમપુર, વાપી અને કપરાડા.

વલસાડથી અંતર

વલસાડ ૦૦ કિ.મી.	પારડી-૧૭ કિ.મી.	વાપી-૨૯ કિ.મી.
તીથલ-૦૫ કિ.મી.	ઉદવાડા-૨૫ કિ.મી.	દમણ-૪૦ કિ.મી.
ધરાસણા-૧૨ કિ.મી.	બગવાડા-૨૫ કિ.મી.	દાદરા-૩૬ કિ.મી.
પારનેરા-૦૫ કિ.મી.		સેલવાસા-૪૫ કિ.મી.
નંદીગ્રામ-૨૦ કિ.મી.		મધુબન ડેમ-૭૦ કિ.મી.
ઉમરગામ-૬૫ કિ.મી.	ધરમપુર-૩૫ કિ.મી.	કપરાડા-૫૫ કિ.મી.
સંજાણ-૫૦ કિ.મી.	બરુમાળ-૪૫ કિ.મી.	દાબખલ-૬૫ કિ.મી.
નારગોલ-૬૦ કિ.મી.	વિલ્સન હીલ-૭૦ કિ.મી.	પાનસ-૪૫ કિ.મી.

		અરણાઈ-૫૨ કિ.મી.
--	--	-----------------